

RECENZÍÓK

Bartha Attila

*Politikai választások, percepciók és társadalmi víziók – kapitalista fejlődési típusok
az Európai Unió keleti tagállamaiban*

Domonkos Endre

Az EU válságkezelése és gazdasági kormányzása más szemszögből

POLITIKAI VÁLASZTÁSOK, PERCEPCIÓK ÉS TÁRSADALMI VÍZIÓK

Kapitalista fejlődési típusok az Európai Unió keleti tagállamaiban

Bartha Attila

(MTA TK, Politikatudományi Intézet)

(Dorothee Bohle–Greskovits Béla: Capitalist Diversity on Europe's Periphery. Cornell Studies in Political Economy, Cornell University Press, Ithaca, 2012, 304 oldal)

A közelmúlt társadalomtudományi munkái között kiemelkedő jelentőségű Dorothee Bohle és Greskovits Béla 2012-ben *Capitalist Diversity on Europe's Periphery* címmel megjelent monográfiája, amelyért a szerzők az összehasonlító társadalomtudományok egyik legrangosabb díját, a Stein Rokkan-díjat nyerték el 2013-ban. A német és magyar szerzőpáros magyar tagja, Greskovits Béla, többek között ennek a műnek köszönhetően kapta meg 2014-ben a Magyar Politikatudományi Társaság Bibó István Díját. A hivatalos nemzetközi és hazai elismerés nem véletlen: a kelet-európai kapitalizmus fejlődési típusainak kidolgozásával Bohle és Greskovits könyvének megjelenéséig adós volt a nemzetközi társadalomtudomány.

A posztoszocialista országok² számba vétele hiányzott a klasszikus összehasonlító munkákból; az elmúlt évtizedek e témában két legtöbbször hivatkozott művében egyfelől Esping-Andersen (1990) a konzervatív, a liberális és a szociáldemokrata jóléti rezsimeket különböztette meg, másfelől Hall és Soskice (2001) liberális *versus* koordinált piacgazdasági típusokról írtak. De a kapitalizmus változataira épülő későbbi empirikus elemzésekben is általában csupán a mediterrán, illetve az ázsiai alakváltozatokkal bővítették a tipológiát (lásd például Amable, 2003). Jellemzően a problémára reflektáló legfrissebb elemzésekben is pusztán reziduális kategóriaként kezelik – azaz kényszerűségből, megfelelő teoretikus megalapozás híján azonos csoportba tartozónak tekintik – az Európai Unió (EU) új keleti tagállamait (Hemerijck, 2013; Dräbing, 2014). Normatív kapitalizmuskritikai tanulmányaiban Szalai Erzsébet is a kelet-európai államokban kifejlődő kapitalizmusok erős hasonlóságát tételezi – a globális kapitalizmuson belül az egyes államok félperiferiális helyzete miatt (lásd például legutóbb Szalai, 2012); ezt az álláspontot osztja továbbá a Nölke-Vliegenthart szerzőpáros (2009) is, akik függő helyzetű piacgazdaságokként tipizálják a kelet- és közép-európai államokat. A jóléti rezsimekkel foglalkozó

hazai kutatások ugyanakkor a kelet-közép-európai országok fejlődési mintáinak bizonytalanságait jelzik (Szikra és Tomka, 2009), hasonlóan más, a témában kutató régiós szerzőkhöz (például Aidukaite, 2011). Végül a kapitalizmus európai alakváltozatainak sokat hivatkozott hazai kutatója, Farkas Beáta is amellettt érvel empirikus kutatásai nyomán, hogy a közöttük levő különbségek ellenére a kelet-közép-európai új tagállamok a kapitalizmus közös, de a nyugat-európai variánsoktól elkülönülő típusába tartoznak (Farkas, 2011). A mértékadó álláspont tehát az elmúlt negyedszázadban kifejlődő kelet-európai kapitalizmusról Bohle és Greskovits monográfiájának megjelenése előtt így volt summázható: meggyőző teoretikus megalapozás híján, az empirikus kutatási eredmények nyomán – erős bizonytalanságokkal ugyan, de – a kapitalizmus sajátos, posztszocialista alakváltozatába tartozónak célszerű tekinteni a kelet-európai új EU-tagállamok mindegyikét. A német és magyar szerzőpáros munkájának legfőbb hozzáadott értéke éppen ezen empirikus konvenció mögötti elméleti homályosságnak az eloszlátása, a különböző posztszocialista fejlődési utak teoretikusan megalapozott és erős empiriával alátámasztott kibontása.

Az új kelet-európai kapitalizmusok válfajainak feltérképezésében Bohle és Greskovits a klasszikus hagyományokra építenek; a kötet szemléletmódja egyrészt Max Weber ideáltípusos megközelítéséhez, másrészt Polányi Károly (1944) „Nagy átalakulásához” mint „intellektuális vezérfonalhoz” (8. o.) köthető. Ebből természetesen adódik a kutatási program multidiszciplináris jellege: a politikatudományi és a makrogazdasági elemzés eszköztára történeti intézményi és szociológiai perspektívával egészül ki. Valójában a modern *politikai gazdaságtani* megközelítés egyik legszebb példáját olvashatjuk – kár, hogy történeti nyelvi okokból magyarul sokakban még mindig rossz szájját kelt ez a diszciplináris megjelölés, holott az elmúlt fél évszázad hazai társadalomtudományának egyik legnagyobb intellektuális teljesítménye – Kornai János munkásságára gondolok – is ebben a perspektívában született. Bohle és Greskovits megközelítésében a kelet-európai kapitalizmusok hatdimenziós elemzési keretben értelmeződnek (21. o.): Polányi triád-koncepciója (a piaci hatékonyság, a kormányzati politika és a társadalmi kohézió) egyrészt három új dimenzióval (a makrogazdasági koordináció, a demokrácia működése és a korporatizmus) bővül, másrészt az elemzésben valamennyi dimenzió egy normatív, a nagyon kedvezőtől a szélsőségesen kedvezőtlen kimenetelig terjedő skálán kap értékelést. Eszerint a makrogazdasági koordináció kedvező esetben a stabilitást biztosítja, kedvezőtlen esetben ugyanakkor kényszerzubbonyként jelentkezhet a fejlesztéseknél, a piac pedig kedvező esetben a hatékonyságot erősíti, kedvezőtlen esetben viszont az árucserre logikájának zabolátlan uralmához vezet. A demokrácia az érdekek kellő reprezentáltsága, illetve a kormányozhatatlanság szélsőértékei között mozoghat, a kormányzat minőségét pedig az elszámoltatható versus a foglyul ejtett állam skáláján értékelik a szerzők. A korporatizmus kedvező esetben a szakpolitikák minőségét javítja az érdekek, állás-

pontok becslésénél, kedvezőtlen esetben viszont a járadékvadászat terepévé válhat, míg a jóléti állami működés kedvező esetben a társadalmi kohéziót biztosítja, kedvezőtlen esetben viszont a szegények segélyfüggőségéhez vezet. A kelet-közép-európai kapitalizmusok összehasonlítását megalapozó normatív intézményi értékelés rámutat tehát a különböző metszetek szerinti pozitív, illetve negatív közjóságok ideáltipikus szélsőértékeire, ezáltal pedig az egyes intézményi dimenziók belső feszültségeire is. Az intézményi hatszög alapján a szerzők a kelet-európai kapitalista fejlődési pályák három ideáltípusát, azaz három fejlődési rezsimit különböztetnek meg: a neoliberális,³ a beágyazott neoliberális és a neokorporatív rezsimeket. A tisztán neoliberális és a beágyazott neoliberális rezsim között a fő különbség a szociálisan, illetve politikailag kiszolgáltatottak védelmére való hajlamban mutatkozik meg. Miközben a beágyazott neoliberális rezsimet a piaci átalakulás és a társadalmi kohézió közötti kompromisszumkeresés jellemzi, addig a tiszta neoliberális rezsimben nincs érdemi törekvés az átalakulás veszteségeinek kompenzálására. Bohle és Greskovits megítélése szerint az országok közül nyolc empirikusan viszonylag jól besorolható a három ideáltípusba: Szlovénia a neokorporatív rezsimhez, a balti országok a tiszta neoliberális rezsimhez, a visegrádi országok pedig a beágyazott neoliberális rezsim ideáltípusához állnak közel. A délkelet-európai államok ugyanakkor „gyenge intézményeik” (22. o.) miatt nem kapnak egyértelmű besorolást, bár a szerzők utalnak rá, hogy intézményeik bizonyos mértékű stabilizálódása után fejlődésük a tiszta neoliberális mintához közelít elsősorban.

Ebben az elméleti konstrukcióban a politikai választásoknak, az egyes országok politikai elitje által meghozott döntéseknek kitüntetett szerepe van: nemcsak a politikai részvételben, de a piaci átalakulás sebességében, a nemzetközi gazdasági integráltság mértékében és minőségében, illetve a társadalmi kohézió biztosításában is. Az olvasó már az első fejezetben finoman cizellált empirikus összevetést kap a vizsgált dimenziók mentén – különösen tanulságos a demokrácia minőségének, a szociális partnerségnek, a kormányzati kapacitásnak, illetve a gazdasági integráltság mértékének és minőségének operacionalizálása. A részletek kifejtésére itt terjedelmi korlátok miatt nincs mód, azonban politikatudósok számára erősen ajánlott olvasmány a demokrácia minőségének mérésére hivatott indikátorok (39. o.) kezelése. A szerzők ennél a kérdéskörnél a szokásos tekintélyes nemzetközi intézmények – ezt a kört itt a Freedom House reprezentálja – indexei mellett a demokrácia támogatottságát, továbbá a választási részvételt, a választói támogatottság volatilitását, valamint a tiltakozás és az elszámoltathatóság szempontjait is vizsgálták. A nemzetközi gazdasági integráltság operacionalizálásakor a szerzők ugyancsak finomítják a konvenciókat, implicit módon jelezve, hogy az integráltság minőségének mérésére legfeljebb korlátozottan alkalmas mutató a működőtőke-beáramlás a bruttó hazai termék arányában (FDI/GDP). A kelet-közép-európai országok

nemzetközi gazdasági kapcsolódása szempontjából Bohle és Greskovits megkülönböztetik a félcentrum-, illetve a félperiféria-jellegű (az angol eredetiben *semicore versus semiperipheral*) integrációs mintázatot. A distinkció alapja a komplex feldolgozóipari ágazatok⁴ szerepe a termelésben, a foglalkoztatásban és az exportban, az ezekben az ágazatokba irányuló működőtőke-beáramlás mértéke, továbbá a munkaerő fajlagos költségének alakulása e szektorokban. Ennek alapján a szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy miközben a neoliborális ideáltípushoz közelítő balti országok nemzetközi gazdasági integrációja inkább félperiféria-jellegű volt, addig a visegrádi országok és Szlovénia a félcentrum mintázatot követi. A robusztus elméleti konstrukció és az empirikus adatok alapján adott tehát a kutatási program megfejtendő rejtvénye: miért választottak egymástól jelentősen különböző felzárkózási stratégiát a politikai elitek a vizsgált országokban? Erre a kérdésre a történelmi analógiák – a világháború utáni kisállami fejlődés Nyugat-Európában (Katzenstein, 2003), illetve a XIX–XX. század fordulójának kései iparosítási tapasztalatai (Gerschenkron, 1984 [1962]) – sem kínálnak plauzibilis magyarázatokat. Bohle és Greskovits a kötet további fejezeteiben gazdag esettanulmányos elemzéssel kísérelnek meg választ adni.

A szerzők meggyőzően támasztják alá, hogy a posztoszocialista fejlődési pályák alakulásában a politikai elitek választásainak volt meghatározó szerepe – nem pedig a nemzetközi pénzügyi intézmények diktátumának vagy éppen a szocializmus örökségének. A szocialista örökség percepciója ugyanis országonként más és más volt, döntően az elitek értelmezési kereteinek betudhatóan. A balti országokban az államszocialista múlttal történő radikális szakítás, az orosz befolyástól való függetlenedés biztosítása az elmúlt negyedszázad valamennyi kritikus döntési pontján meghatározó tényezőként esett latba, és többek között a jóléti politika minimalista jellegét implikálta, illetve részben az oroszajkú népesség etnikai kirekesztésén alapuló identitáspolitikai válaszokat is magyarázza. Ezzel szemben Szlovénia, illetve a visegrádi országok politikai elitjei számos eszközzel igyekeztek kompenzálni az átalakulás társadalmi veszteségeit – az etnikai nacionalizmussal szemben ezekben az országokban hosszú időn keresztül a jóléti politika (és kevésbé az identitáspolitika) révén igyekeztek biztosítani a helyi kapitalista rezsim legitimitációját. A kép teljességéhez persze hozzátartozik, hogy amikor valamely visegrádi országban a kimeneti legitimitáció (Scharpf, 1999) sérült – például Szlovákiában, ahol a kilencvenes évek második felében Vladimir Mečiar vezetése alatt az ország EU-csatlakozásának elmaradása reális veszélyként merült fel, illetve a kétezres évek közepétől mély gazdasági válságba került Magyarországon a 2010-es kormányváltás után – a politikai elitek időről időre ezekben az országokban is identitáspolitikai válaszokat adtak. Míg a balti országokban az oroszajkú népesség, addig a kérdéses periódusokban Szlovákiában és Magyarországon elsősorban a válságban bűnbakként kezelt roma kisebbség lett a „hatékony kor-

mányzás” retorikája mellett végrehajtott jóléti juttatásmegvonások fő kárvalottja.

Az esettanulmányok közül különösen izgalmas olvasmány a balti államok nemzetállam-építési folyamatában az észti sikertörténet politikai konstrukciójáról szóló, igen részletesen dokumentált alfejezet (124–130. o.). Hasonlóképpen megvilágító erejű a szlovén és a horvát fejlődési pályák összevetése a makrogazdasági stabilitás és a szociális partnerség gyakorlata szempontjából (212–215. o.). Az olvasónak ugyanakkor az esettanulmányos fejezeteket átböngészve az a benyomása támad, hogy Bohle és Greskovits tollát esetenként – ilyen típusú normatív írásműveknél persze aligha elkerülhető – szenvedély is vezeti, melynek során a szerzők mintha hajlamosak lennének kérlelhetetlenül szigorúan megítélni a Baltikum neoliberais gyakorlatát, miközben sokkal elnézőbbek a beágyazott neoliberais visegrádi országok, különösen pedig a neokorporatív szlovén rezsím tévelygéseiével szemben. Az Európában 2009-től elmélyülő válság ugyanakkor némi bizonytalanságot hozott az empirikus értékelésbe; a válság periódusát elemző fejezet konklúziójában Bohle és Greskovits általános tendenciaként regisztrálják a szociális védelem nélküli piaci megoldások burjánzását, különösen a tiszta neoliberais ideáltípushoz közeli balti országok kapcsán aggódnak a társadalmi kohézió további gyengülése miatt. Ezzel kapcsolatban azonban indokolt az olvasói kétely: a rendelkezésre álló európai összehasonlító statisztikák⁵ azt mutatják, hogy a 2009–2013 közötti periódusban a szegénység és a társadalmi kirekesztettség mértéke a balti országokban a kezdeti növekmény után a válság előtti szintre esett vissza, miközben Magyarországon vagy Szlovéniában éppenséggel jelentősen nőtt a válság periódusában.

Mindez persze nem gyengíti a kötet következtetéseit, az elméleti konstrukció erejét – csupán arra emlékeztet, hogy bizonyos területeken indokolt lehet az elemzés további finomítása. A recenzió záró részében ilyen elemzési szempontokra hívom fel a figyelmet. Az egyik a balti elitek választási lehetőségének kérdése: az adott keretek között (a posztszovjet örökség elutasítása mellett a gyenge induló kormányzati kapacitásokra is utalni kell) a tiszta neoliberalizmuson kívül reálisan volt-e más, sikeres kimeneti legitimációval kecsegtető választása a helyi politikai eliteknek? (Megjegyzendő, hogy a délkelet-európai országok kapcsán a szerzők közvetve maguk is utalnak e problémára, a balti országok esetében azonban nem reflektálnak erre.) További elemzési szempont lehet az elitek és a társadalom polarizáltságának kérdése: felvethető, hogy akár tiszta neoliberais, akár beágyazott neoliberais, akár neokorporatív intézményi konfiguráció esetén is nagyobb (bármely) rezsím rugalmassága, ha az alapvető intézményi megoldásokban konszenzusra támaszkodhat – a jelentős polarizáció ugyanakkor bármilyen ideáltípusban megnehezíti a válságokhoz történő alkalmazkodást. Végül számomra fájóan hiányzik az elemzésből a humán tőke kérdésének szisztematikus kezelése. A kötetben az oktatáspolitikai első-

sorban az identitáspolitiká részéként – mint a balti államok nemzetépítési gyakorlatának eszköze – kap teret, holott az oktatáspolitiká hosszabb távon egyidejűleg lehet a társadalmi kohézió és a gazdasági felzárkózás kulcseszköze. Mindezek azonban apró kifogások csupán; Dorothee Bohle és Greskovits Béla kiváló, korszakos jelentőségű művét minden politikatudósna és társadalomtudományos diszciplína művelőjének a legnagyobb meggyőződéssel, sokszori olvasásra ajánlom.

JEGYZETEK

- ¹ A Stein Rokkan-díjat az európai politikatudomány egyik legtekintélyesebb szervezete, a European Consortium for Political Research (ECPR), az International Social Science Council (ISSC) és a Bergeni Egyetem közös döntése alapján az összehasonlító társadalomtudományok terén a jelentős és eredeti teljesítményért adományozzák.
- ² Ebben az írásban a „posztoszocialista EU-tagállamok”, „az EU keleti tagállamai”, „kelet-közép-európai országok”, „közép- és kelet-európai tagállamok” kifejezéseket (és ezek variánsait) szinonimákként használom. Ezzel követem a hivatkozott szerzők sokféle megnevezését, mellőzöm ugyanakkor a normatív vitát az egyes megnevezések pontosságáról, jóságáról.
- ³ A hazai tudományos közvélemény egy része – a kifejezéshez társított normatív értéktartalom miatt – erősen idegenkedik a „neoliberális”, illetve „neoliberalizmus” kifejezések használatától. A nemzetközi politikai gazdaságtan és politikatudomány ugyanakkor ma már természetes leíró kategóriaként beszél a neoliberalizmusról, illetve a nyugati világban a hetvenes évek második felétől kibontakozó neoliberális gazdaságpolitikai fordulatról; a részletekről jó összeggést ad például Harvey (2005).
- ⁴ A komplex feldolgozóipari ágazatok, illetve a nemzetközi gazdasági integráció kérdésével részletesen foglalkozik Greskovits Béla az „Örökölt iparosodottság és a transznacionális integráció útjai a szocializmus után” című tanulmánya (Greskovits, 2014).
- ⁵ A problémakört egy indikátorban jól szintetizálja az Eurostat szegénységet és társadalmi kirekesztettséget is mérő indikátora, lásd: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/income-and-living-conditions/data/main-tables>.

IRODALOM

- Aidukaite, Jolanta (2011): Welfare Reforms and Socio-economic Trends in the 10 New EU Member States of Central and Eastern Europe. *Communist and Post-Communist Studies*, 44 (3): 211–219.
- Amable, Bruno (2003): *The Diversity of Modern Capitalism*. Oxford, Oxford University Press.
- Dräbing, Verena (2014): The Role of the State: Reform Pressures and Welfare Reform towards Social Investment. In: Beblavý, Miroslav–Ilaria Maselli–Marcela Veselková (szerk.): *Let's Get to Work! The Future of Labour in Europe, Vol. 1*. Brussels, Center for European Policy Studies, 159–184.
- Esping-Andersen, Gøsta (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge, Polity Press.

- Farkas, Beáta (2011): The Central and Eastern European Model of Capitalism. *Post-Communist Economies*, 23 (1): 15–34.
- Gerschenkron, Alexander (1984 [1962]): *A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Greskovits, Béla (2014): Legacies of Industrialization and Paths of Transnational Integration after Socialism. In: Beissinger, Mark R.–Stephen Kotkin (szerk.): *Historical Legacies of Communism in Russia and Eastern Europe*. New York, Cambridge University Press, 68–89.
- Hall, Peter A.–David Soskice (szerk.) (2001): *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford, Oxford University Press.
- Harvey, David (2005): *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford, Oxford University Press.
- Hemerijck, Anton (2013): *Changing Welfare States*. Oxford, Oxford University Press.
- Katzenstein, Peter J. (2003): Small states and small states revisited. *New Political Economy*, 8 (1): 9–30.
- Nölke, Andreas–Arjan Vliegenthart (2009): Enlarging the Varieties of Capitalism: The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe. *World Politics*, 61 (4): 670–702.
- Polányi Károly (2004 [1944]): *A nagy átalakulás: korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Scharpf, Fritz W (1999): *Governing in Europe: Effective and Democratic?* Oxford, Oxford University Press.
- Szalai Erzsébet (2012): *Globális válság – magyar válság – alternatívák*. Budapest, L'Harmattan.
- Szikra, Dorottya–Béla Tomka (2009): Social Policy in East Central Europe: Major Trends in the 20th Century. In: Cerami, Alfio–Peter Vanhuysee (szerk.): *Post-Communist Welfare Pathways: Theorizing Social Policy Transformations in Central and Eastern Europe*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 17–34.